

Kalinowski, Marian

Otwockie szkolnictwo do roku 1945

Rocznik Mazowiecki 17, 65-76

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marian Kalinowski

Otwockie szkolnictwo do roku 1945

Lata II Rzeczypospolitej i okupacji niemieckiej dla dziejów miejscowości Otwock i szkolnictwa stanowią ważny zamknięty okres historyczny.

W niniejszym szkicu przedmiotem badania stały się publiczne szkoły powszechne, szkoły ponadpodstawowe, kształcenie dorosłych i tajne nauczanie w okresie okupacji niemieckiej oraz inne zinstytucjonalizowane formy działalności edukacyjnej.

Relacja, którą zamierzam przedstawić, jest próbą syntetycznego spojrzenia na genezę, organizację, funkcjonowanie i rozwój otwockich szkół podstawowych i średnich oraz próbą ukazania osiągnięć, problemów organizacyjnych, infrastrukturalnych i kadrowych w szerszym kontekście społeczno-edukacyjnym. Badanie zmian w oświacie, zachodzących w dwudziestolecie międzywojennym okazało się dość trudne, lecz zarazem interesujące.

Podstawowym materiałem źródłowym były dokumenty pisane, znajdujące się w szkołach. Są to kroniki szkolne, protokoły z zebrań rad pedagogicznych, teczki akt osobowych nauczycieli itp. Bardzo cenne okazały się także akta Magistratu w Otwocku oraz dokumentacja instytucji Nadzoru Szkolnego, znajdująca się obecnie w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy (Oddział w Otwocku). Prasa odnosi się więc głównie do dokumentów oficjalnych (np. urzędowych), ale także w dużej mierze do dokumentów nieoficjalnych, wyrażających osobisty stosunek poszczególnych ludzi do rozmaitych faktów i wydarzeń. Niezbędnym i cennym dopełnieniem tego typu materiałów stały się archiwalia prywatne (np. Zbigniewa Minakowskiego, długoletniego nauczyciela języka polskiego otwockich szkół średnich) i wywiady przeprowadzone z kompetentnymi nauczycielami, znajdujące się w Archiwum Komisji Historycznej przy Zarządzie Oddziału Związku Nauczycielstwa Polskiego w Otwocku.

Początki otwockiego szkolnictwa podstawowego datują się od roku 1905. Powstała wówczas szkoła podstawowa, utrzymywana i kierowana przez grono znacznych działaczy oświatowych. Przechodziła różne koleje. Na początku była szkołą Polskiej Macierzy Szkolnej. Następnie – szkołą Towarzystwa Wpisów Szkol-

nych, a po zamknięciu tych instytucji przez władze carskie – funkcjonowała pod egidą Towarzystwa Opieki nad Dziećmi¹.

Do osób, które położyły pierwsze fundamenty pod szkolnictwo powszechne w Otwocku i oddały temu szkolnictwu niezwykle usługi, należą:

- dr Władysław Wroński, który w roku 1897 objął stanowisko lekarza naczelnego w Sanatorium dra Józefa Geislera w Otwocku i kierował tą placówką aż do śmierci w 1911 r.;
- dr Władysław Czaplicki – lekarz kolejowy, a także lekarz otwockich sanatoriów, współautor i wydawca „Przewodnika po Otwocku”, wydanego w 1905 r., oraz organizator „Ogniska” zrzeszającego działaczy Otwocka, a następnie inicjator zorganizowania Towarzystwa Przyjaciół Otwocka;
- Janina Nestorowiczówna – właścicielka pensjonatu;
- Edward Kasperowicz – redaktor i wydawca czasopisma lokalnego „Otwock – Uzdrowisko”, wychodzącego w 1924 r.

Na początku XX w. obok publicznej szkoły powszechnej – prowadzonej przez kierownika Adama Wołka, do której uczęszczało 564 dzieci z rodzin chrześcijańskich – istniała ochronka dla 40 dzieci, pozostająca pod kierownictwem Wiesławy Bassakówny. W latach pierwszej wojny światowej pod okupacją niemiecką praca oświatowa była prowadzona nadal przez stowarzyszenia społeczne. Dopiero z chwilą nadania praw miejskich w 1916 r. szkoła i ochronka przeszły pod zarząd Magistratu i dały początek Publicznej Szkole Powszechnej nr 1.

Lata II Rzeczypospolitej

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. obok Publicznej Szkoły Powszechnej dla ludności chrześcijańskiej powstała w Otwocku Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 dla dzieci żydowskich. Była to wówczas jedyna tego rodzaju szkoła w powiecie warszawskim. Osiągała zupełnie dobre wyniki w zakresie nauczania i wychowania, a tym samym odciągała dzieci żydowskie z chederów i dawała im wykształcenie według państwowego programu publicznych szkół powszechnych.

Już w pierwszych latach II Rzeczypospolitej artykuł 1 dekretu o obowiązku szkolnym Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. głosił:

Wykształcenie w zakresie szkoły powszechnej jest obowiązkowe dla wszystkich dzieci w wieku szkolnym oraz, że szkoły powszechne będą tworzone w takiej liczbie, aby wszystkie dzieci w wieku szkolnym mogły korzystać z nauki.²

Natomiast artykuł 11 ustawy o ustroju szkolnictwa z dnia 4 czerwca 1920 r. mówił, że

¹ Towarzystwo Opieki nad Dziećmi zostało założone w 1905 r. w Warszawie. Jego celem było niesienie pomocy dzieciom cierpiącym na nędzę i pozbawionym opieki. Prowadziło ochronki, pomagało dzieciom mieszkającym na wsi i w osiedlach podwarszawskich, założyło i prowadziło dom opiekuńczy dla dziewcząt przy ul. Pięknej w Warszawie, prowadziło także pogotowie opiekuńcze i zakład wychowawczo-opiekuńczy pod nazwą „Ognisko im. Adamowskich” przy ul. Czerniakowskiej w Warszawie.

² Dz.U. RP 1919, nr 14, poz. 147.

nauka dla dzieci w wieku szkolnym jest tam obowiązkowa, gdzie jest dostateczna liczba szkół.³

Obowiązek zakładania i utrzymywania publicznych szkół powszechnych ciążył na samorządowych władzach miejskich i gminnych. W myśl obowiązujących wówczas przepisów nad stanem szkolnictwa w powiecie czuwał Inspektor Szkolny⁴.

W roku szkolnym 1923/1924 było w Otwocku 1727 dzieci w wieku szkolnym. Do szkół uczęszczało 1080 dzieci, w tym do szkół powszechnych – 722, do innych – 192, a 166 dzieci uczyło się w domu⁵.

Nauczanie odbywało się w 27 klasach dwóch publicznych szkół powszechnych, w których pracowało 27 nauczycieli.

Pierwsza Publiczna Szkoła Powszechna w Otwocku w roku szkolnym 1918/1919 mieściła się w budynku Józefa Trzaskowskiego przy ul. Staszica. Szkoła nie posiadała własnej sali gimnastycznej i pracowni robót ręcznych. Pomoce naukowe były bardzo skromne. Pierwszą radę pedagogiczną tworzyli: Adam Wybraniec (ówczesny kierownik szkoły), Zygmunt Różański, Halina Zaniewska, Witalia Wdowiakowa, Stefania Różańska. Rok później kierownikiem szkoły był Andrzej Wołk. Zapisanych do szkoły było 240 uczniów. Sklasyfikowanych zostało z końcem roku – 190, promocję uzyskało 169 uczniów. Rok szkolny 1918/1919 kończył się 28 czerwca 1919 r. uroczystym występem uczniów w obecności kolegów, rodziców i zaproszonych gości. W następnych latach mimo występujących trudności – braku nauczycieli specjalistów, pomocy naukowych i niezadowolającej frekwencji uczniów – poszerza się zasięg oddziaływania szkoły, jej praca jest coraz bardziej efektywna. Organizowane jest dożywianie dzieci, najbiedniejsi uczniowie są zapatrywani w zeszyty i książki, organizowane są wycieczki i przedstawienia teatralne. W roku szkolnym 1922/1923 po raz pierwszy został utworzony oddział VII, a w roku 1927 szkoła otrzymała nowy budynek, który z łatwością mógł pomieścić 672 zapisanych uczniów.

Opiekę zdrowotną nad dziećmi w pierwszych latach sprawował dr Jan Ginzburg, języka niemieckiego uczyła Janina Plejznerowska, a kierownikiem szkoły od 1 września 1927 r. został Henryk Lothole. Jego następcą od 1 września 1933 r. był Leon Scheiblet⁶. W tymże roku szkoła otrzymała imię Władysława Stanisława

³ DzU RP 1920, nr 50, poz. 304.

⁴ W latach 1918–1923 funkcję Inspektora Szkolnego w powiecie warszawskim pełnił Zygmunt Piotrowski, a od 1923 r. do 1924 – Eugeniusz Muller, następnie w kolejności: Włodzimierz Drzewiecki, Franciszek Pokrzywa, Józef Radwański i inni.

⁵ Państwowe Archiwum m.st. Warszawy, Oddział w Otwocku, Akta „Dozór szkolny miasta Otwock” sygn. 4.

⁶ Leon Scheiblet (8 stycznia 1905 – 13 grudnia 1979 r.) pełnił funkcję kierownika Szkoły Podstawowej nr 1 w Otwocku w latach 1933–1971. Dobrze się zasłużył dla otwockiego szkolnictwa. W czasie pierwszej wojny światowej wraz z rodzicami znalazł się w Turkiestanie. Po powrocie do kraju pracował jako robotnik stolarski. W 1925 r. ukończył Seminarium Nauczycielskie w Chełmie. W latach 1925–1931 pracował w charakterze nauczyciela w Publicznej Szkole Powszechniej w Nieszawie na Kujawach. W tym czasie ukończył eksternistycznie wyższy kurs nauczycielski w Warszawie – kierunek matematyka i fizyka. Po dwuletnich studiach w Instytucie Nauczycielskim w Warszawie objął (w drodze konkursu) w 1933 r. sta-

Reymonta. Systematycznie podnosił się poziom nauczania oraz zaopatrzenia w pomoce naukowe. Rok szkolny 1939/1940 rozpoczął się w dniu 3 września 1939 r. (w poniedziałek), lecz wkrótce naukę przerwano na skutek działań wojennych⁷. Kierownik szkoły, Leon Scheiblet, zgłosił się do swojego pułku we Włocławku. Kierownictwo szkoły powierzył Anieli Miśnakiewicz. Lekcje zostały wznowione dopiero 17 października po powrocie Leona Scheibleta z niewoli niemieckiej. W kwietniu 1940 roku władze niemieckie budynek szkolny zamieniły na magazyn zbożowy. Szkoła natomiast przeniosła się do lokalu gimnazjum, gdzie znalazła miejsce do pracy w godzinach popołudniowych. W tym czasie grono pedagogiczne składało się z 10 osób. Byli to: kierownik szkoły – Leon Scheiblet oraz nauczyciele: Franciszka Malcesowicz, Henryk Błażewski, Stanisława Kosicka, Teofil Lisiński, Aniela Miśniakiewicz, Hanka Musiałowa, Emilia Skolimowska, Elżbieta Wyrąbkiewicz i ks. Michała Piechowski.

Nauczyciele zajmowali się nie tylko realizowaniem dawnego programu nauczania (historia i geografia na tajnych kompletach). Pojawiła się konieczność kształtowania postaw patriotycznych u wychowanków i z tego zadania wszyscy nauczyciele wywiązywali się z ogromnym poświęceniem.

O rozwoju Powszechnej Szkoły Publicznej w dwudziestolecie międzywojennym świadczą dane statystyczne w tabeli 1.

Tabela 1. Publiczna Szkoła Powszechna nr 1 w latach 1918–1924

Lata szkolne	1918/19	1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24
Sale lekcyjne	5	5	6	10	10	10
Oddziały	6	7	8	12	12	14
Nauczyciele	5	7	9	12	14	16
Dzieci zapisane	240	373	383	525	546	564
Klasyfikowani	190	273	322	453	475	495
Promowani	169	237	277	406	394	425

Źródło: „Otwock – Uzdrowisko” 1924 r. nr 3

nowisko kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1 w Otwocku. Na tym stanowisku pracował aż do przejścia na emeryturę w 1971 r. W 1946 r. uzyskał w Uniwersytecie Warszawskim stopień magistra filozofii w zakresie pedagogiki. Jako kierownik szkoły dbał o wysoki poziom nauczania. Był świetnym organizatorem, nauczycielem i kolegą, wymagającym, ale jednocześnie życzliwym. Umiał zespolic wszystkich nauczycieli w jedną wielką rodzinę. Dbal o szkołę, poświęcając jej wiele czasu. Posiadał wybitny dar zjednywania rodziców dla spraw szkoły i przy ich pomocy rozbudowywał i modernizował stary budynek szkolny.

⁷ K. Chaciewicz, *Najstarsza szkoła w Otwocku – Szkoła Podstawowa Nr 1*, „Rocznik Otwocki” 1999 (t. IV), Otwock 2000, s. 100-104.

Ze sprawozdania dozoru szkolnego wynika, że w roku szkolnym 1923/1924 nie zanotowano przerw w nauce szkolnej nawet podczas bardzo ostrej zimy. Pomimo niezwykle ciężkich warunków lokalowych działalność szkoły przynosiła dobre wyniki, utrzymywano wysoki poziom nauczania, w pełni realizowano program oświatowy⁸. Cel ten osiągnięto dzięki dobrej organizacji życia szkolnego, zaangażowaniu nauczycieli i stałej pomocy ze strony władz miejskich⁹.

Władze szkolne organizowały uroczystości i obchody rocznicowe, jak na przykład: „Tydzień Matki i Dziecka”, „Dziesięciolecie niepodległości państwa polskiego (1928)”, „Choinka harcerska” itp. Dzieci szkolne wyjeżdżały do Warszawy na wystawy, do Krakowa i Częstochowy w celach turystycznych, wyjechały także do Poznania, by wziąć udział w zwiedzaniu wystawy krajowej.

Kolejne lata działalności to rozbudowa szkoły, a więc zrobienie sali gimnastycznej, dobudowanie drugiego skrzydła budynku, w którym zorganizowano świetlicę szkolną, stołówkę i bibliotekę.

Szkoła pracowała wówczas opierając się na ścisłym kontakcie ze środowiskiem, dlatego powołana została instytucja tzw. Dozoru Szkolnego, w skład którego na początku lat dwudziestych wchodziły następujące osoby: Edward Kasperowicz, Michał Górczyński (burmistrz miasta), ks. Stanisław Weber, dr Ludwik Mierosławski¹⁰, Władysław Żbikowski, Bronisław Migdałski, Adela Rejnerowa i Andrzej Wołk.

W tym okresie działalność oświatowa w Otwocku była doceniana przez władze miejskie i pojmowana z należyтым zrozumieniem. Dlatego też powołano organizację pod nazwą Opieka Szkolna, która najbiedniejsze dzieci i młodzież dokarmiała, zapatrywała w materiały piśmiennicze, odzież, a także organizowała wycieczki i letni wypoczynek (np. w czerwcu 1924 roku 22 uczniów wyjechało do Ojcowa, Krakowa i Wieliczki).

Poza Publiczną Szkołą Powszechną Nr 1 dla dzieci polskich i Publiczną Szkołą Powszechną nr 2 dla dzieci żydowskich (która została otwarta 1 października 1919 r. w wynajętym od rodziny Borensteinów budynku przy ul. Karczewskiej) na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych powstały dalsze dwie publiczne szkoły powszechne – jedna polska, a druga żydowska.

Druga szkoła żydowska mieściła się w wynajętym lokalu przy ul. Staszica. W 1935 r. rozpoczęto stawiać budynek szkolny przy ul. Przewoskiej 10, który oddano do użytku w 1937 r. Przy wszystkich szkołach działała Opieka Szkolna, która zajmowała się dożywianiem dzieci, zaopatrywaniem biednych dzieci w odzież, obuwie, artykuły szkolne, a ponadto zaopatrywała w niezbędne pomoce szkolne.

⁸ „Otwock – Uzdrowisko” 1924, nr 3.

⁹ K. Chaciewicz, *Najstarsza szkoła w Otwocku – Szkoła Podstawowa Nr 1*, „Rocznik Otwocki” 1999 (t. IV), Otwock 2000, s. 100-104.

¹⁰ Dr Ludwik Ireneusz Mierosławski, od roku 1915 mieszkaniec Otwocka, lekarz naczelny Szpitala Powiatowego w Otwocku w latach 1925–1927, przez wiele lat lekarz miejski, członek Towarzystwa Przyjaciół Otwocka. Zmarł 8 stycznia 1945 r.

W 1931 r. na ogólną liczbę 1869 dzieci w wieku szkolnym do szkół powszechnych uczęszczało – 1705¹¹.

Z oświadczenia inspektora samorządu gminnego, który wizytował w 1931 r. Urząd Magistratu w Otwocku, wynika, że do normalnego rozwoju sieci szkolnej potrzebne były miastu cztery budynki szkolne. Jednakże do roku 1934 nie projektowano budowy nowych szkół mimo niewątpliwych potrzeb w tej dziedzinie. W czasie wizytacji w marcu 1934 r. zdyskwalifikowane zostały dwie izby w szkole nr 3 oraz trzy izby w szkole nr 4. Ponieważ wprowadzenie w życie zaleceń wizytatorów pozbawiłoby 420 dzieci nauki, Zarząd Magistratu postanowił już w 1935 r. rozpocząć budowę trzech szkół. Jednakże z powodu chronicznego braku funduszy do roku 1939 wybudowano tylko jedną szkołę.

Liczbę dzieci uczęszczających do poszczególnych szkół w latach 1919–1939 przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Liczba uczniów w szkołach w latach 1919–1939

Szkoły	1919/20	1924/25	1928/29	1934/35	1938/39
Szkoła Nr 1	273	483	709	707	745
Szkoła Nr 2	120	438	754	442	718
Szkoła Nr 3	–	–	–	640	585
Szkoła Nr 4	–	–	–	520	650

Źródło: Archiwum m.st. Warszawy, Oddział w Otwocku „Dozór szkolny miasta Otwocka” sygn. 4.

Dzięki tym szkołom realizacja obowiązku szkolnego w roku szkolnym 1938–1939 wzrosła do 96%¹². Należy dodać, że w tym okresie korzystnej zmianie uległ stosunek mieszkańców Otwocka do szkoły powszechnej jako podstawy systemu szkolnego. Wykształcenie zaczęto doceniać i dostrzegać, że stanowi ono poważny czynnik sukcesu życiowego każdego człowieka oraz element rozwoju społeczeństwa.

Oprócz szkół podstawowych istniało w Otwocku od 1919 r. gimnazjum koedukacyjne o kierunku humanistycznym¹³, kierowane początkowo przez Polską Macierz Szkolną¹⁴. Jego pierwszym dyrektorem była Janina Waligórska. Od 1921 r. zostało przejęte i utrzymywane przez zarząd Magistratu¹⁵. Gimnazjum pod nazwą Miejskie Uzdrowskowie Gimnazjum pozostawało pod zarządem miejskim

¹¹ Archiwum m.st. Warszawy, Oddział w Otwocku, „Dozór szkolny miasta Otwocka” sygn. 4, sygn. 336, k. 19-20.

¹² Ibidem, sygn. 15.

¹³ Gimnazjum w Otwocku zostało założone przez grono znakomitych mieszkańców miasta na czele z Andrzejem Wyroźbakiem, Janem Grendą, Feliksem Kalwarskim, pod egidą Polskiej Macierzy Szkolnej.

¹⁴ Archiwum m.st. Warszawy, Oddział w Otwocku, sygn. 19.

¹⁵ Ibidem, sygn. 1261, k. 543, 645.

do 1933 r. Dyrektorami w tym czasie byli kolejno Leon Ułaniecki i Stanisław Izdebski. Gimnazjum mieściło się w jednopiętrowym budynku o 16 izbach przy ul. Warszawskiej 13, a od 1933 r. zajmowało także położony obok sześćcioizbowy budynek parterowy. Szkoła miała trzy pracownice: fizyczno-chemiczną, biologiczno-chemiczną i zajęć praktycznych. Pracownia przyrodnicza istniała już od roku 1923. Była także sala gimnastyczna.

Inspektor samorządu gminnego w czasie kontroli Magistratu w 1931 r. zwrócił uwagę, że dalsze utrzymywanie gimnazjum jest niecelowe. Uzasadniał to skromnymi możliwościami finansowymi gminy, bliskością Warszawy oraz tym, że prowadzenie szkół ogólnokształcących nie należy do kompetencji samorządu miejskiego. W miejsce rozwiązanego gimnazjum proponował otwarcie szkoły o charakterze handlowo-spółdzielczym. W związku z powyższym dnia 22 kwietnia 1932 r. rada miejska podjęła uchwałę o prowadzeniu gimnazjum we własnym zakresie na warunkach samowystarczalnych, a w rok później (12 czerwca 1933 r.) przekazała gimnazjum Spółdzielni Nauczycielskiej o nazwie „Zrzeszenie Spółdzielcze Uzdrowskiego Gimnazjum Koedukacyjnego w Otwocku”, jako spółce z ograniczoną odpowiedzialnością. Spółka zarządzała szkołą aż do wybuchu wojny. Szkoła nosiła nazwę Prywatne Uzdrowskie Gimnazjum i Liceum. Jej dyrektorzy to Jan Paulus i Tadeusz Kotowicz.

W latach 1922–1935 szkoła zatrudniała 12 nauczycieli, a w roku 1936 liczba nauczycieli wzrosła do 16. Szczupłe pomieszczenia gimnazjum sprawiły, że kształciło się w nim w różnych okresach od 150 do 240 uczniów, z czego młodzież Otwocka stanowiła 68% ogólnej liczby. Ilość uczniów w gimnazjum w latach 1921–1936¹⁶ ilustruje tabela 3.

Tabela 3. Liczba uczniów Gimnazjum i Liceum w latach 1921–1938

Rok	Liczba uczniów	Rok	Liczba uczniów
1921/1922	177	1930/1931	135
1922/1923	240	1935/1936	170
1925/1926	206	1936/1937	197
1928/1929	160	1937/1938	223

Źródło: Archiwum Liceum Ogólnokształcącego w Otwocku, sprawozdania z działalności szkoły i protokoły z wizytacji.

Na spadek liczby uczniów w latach 1928/1929–1930/1931 miał wpływ wielki kryzys ekonomiczny i związana z nim trudna sytuacja finansowa wielu rodzin. Według

¹⁶ Ibidem, sygn. 1302, k. 72; oraz Archiwum Liceum Ogólnokształcącego w Otwocku. Sprawozdania z działalności szkoły i protokoły z wizytacji.

posiadanych danych, opłata za naukę wynosiła 80-100 zł miesięcznie, co równało się ok. $\frac{2}{3}$ pensji niższego urzędnika państwowego¹⁷. W latach trzydziestych Gimnazjum i Liceum w Otwocku było jedyną szkołą średnią na linii Warszawa–Garwolin.

Nadzór merytoryczny i organizacyjny nad szkołami należał do Kuratorium Warszawskiego Okręgu Szkolnego i lokalnego Dozoru Szkolnego. Organem wykonawczym Dozoru Szkolnego był przewodniczący. Członkowie dozoru (poza sekretarzem) pełnili swe funkcje honorowo. Do obowiązków Dozoru Szkolnego należała praca nad rozwojem szkolnictwa elementarnego w mieście, sprawowanie nadzoru nad szkolnictwem elementarnym, zakładami wychowawczymi, działalnością opieki szkolnej, opracowywanie projektów i wykonywanie budżetów szkolnych¹⁸. Przy każdej szkole prowadziła działalność tzw. Opieka Szkolna.

Opieka Szkolna (wybierana na trzy lata) składała się z opiekuna głównego, mianowanego przez Dozór Szkolny spośród rodziców, mieszkańców miasta (wybieranych przez rodziców), kierownika szkoły oraz księdza wykładającego religię. Do obowiązków Opieki Szkolnej należało zajmowanie się sprawami gospodarczymi szkoły oraz opieka nad młodzieżą i kontakty z rodzicami w sprawach dotyczących dobra dzieci i szkoły.

W zespole Opieki Szkolnej m.in. byli: Bronisław Migdalski, Janina Niestorowiczówna, Krystyna Grabińska, Antoni Gadomski.

W latach międzywojennych organizowano również kursy dla dorosłych. Inicjatorem była Komisja Kulturalno-Oświatowa Sejmiku Powiatu Warszawskiego, która w roku 1923 organizowała pierwsze kursy początkowe dla młodocianych i dorosłych¹⁹. Kursy prowadzono w okresie zimowym według następującego podziału: 1) dla analfabetów i półanalfabetów oraz 2) dla osób umiejących pisać i czytać. Każdy rodzaj kursu miał dwa komplety, jeden – dla młodzieży do lat 18, drugi – dla osób powyżej lat 18. Program obejmował nauczanie języka polskiego, rachunków oraz pogadanki o Polsce, na tematy geograficzno-przyrodniczo-krajoznawcze, obywatelsko-społeczne, a także na temat higieny. W roku 1923 kursy te prowadzono w Publicznej Szkole Powszechnej nr 1 przy ulicy Staszica. Koszty związane z prowadzeniem kursów pokrywał Wydział Powiatowy Sejmiku Warszawskiego oraz częściowo Magistrat miasta Otwocka. Nauka na kursach była płatna; zajęcia prowadzili nauczyciele publicznych szkół powszechnych.

W latach 1927/1928 kursy wieczorowe zorganizowano w szkole nr 2. Uczęszczało na nie 80 osób. Nauka odbywała się w miesiącach zimowych i prowadzona była w trzech oddziałach: 1) analfabeci (22 osoby); 2) program II klasy szkoły powszechnej (25 osób); 3) program III klasy (33 osoby). Kursy wieczorowe istniały także w latach 1929/1930 i 1932/1933. Zainteresowanie kursami było duże, ale z uwagi na skromny budżet musiano wprowadzić ograniczenia.

¹⁷ „Rocznik Statystyczny” 1939.

¹⁸ W skład Dozoru Szkolnego wchodził m.in.: M. Górzynski, ks. Weber, dr Ludwik Mierostawski, Witold Żbikowski, Bogusław Migdalski, Andrzej Wołk, Anna Rejnerowa.

¹⁹ Archiwum m.st. Warszawy, Oddział w Otwocku, sygn. 195, k. 52.

Inną formą dokształcania były kursy dla młodzieży zatrudnionej w rzemiośle. Kursy były dwojakiego typu: stolarsko-rzeźbiarskie i krawieckie. Organizowano je w latach: 1928/1929, 1929/1930, 1931/1932²⁰. Bliższych danych na ten temat brak.

W owym czasie brakowało urządzeń pozwalających na szerokie korzystanie z dóbr kulturalnych. Władze miejskie w latach trzydziestych zorganizowały bibliotekę i czytelnię miejską. Oprócz władz miejskich w problemy kształcenia dorosłych włączało się Towarzystwo Oświaty dla Dorosłych²¹.

Omawiane szkoły powszechne i szkoła średnia spełniały ważną rolę w tworzeniu więzi społecznej, w kształtowaniu postaw obywatelskich w społeczeństwie otwockim. Zaszczepiano młodemu pokoleniu miłość do ojczyzny jako wspólnego dobra. Nauczyciele byli organizatorami życia kulturalnego i oświatowego w mieście. W dwudziestoleciu międzywojennym wzrósł prestiż szkoły powszechnej i nauczyciela jako pracownika państwowego, wynagradzanego przez państwo i podlegającego kontroli administracji szkolnej.

Lata wojny i okupacji

Jesienią 1939 r. przestały istnieć szkoły polskie na terytorium II Rzeczypospolitej, włączonym do Trzeciej Rzeszy Niemieckiej. Na ziemiach Generalnego Gubernatorstwa zamknięto szkoły wyższe i średnie, a programy szkół powszechnych zostały sprowadzone do prostego nauczania początkowego. Oświata w Otwocku – podobnie jak w całej Polsce okupacyjnej – zesłała do podziemia. Kierowana była przez dwa zakonspirowane ośrodki dyspozycyjne: Tajną Organizację Nauczycielską oraz Departament Oświaty i Kultury (agendę Delegatury na Kraj Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie).

Tajna oświata przybrała dwie podstawowe formy: tajnego nauczania w jawnie działających szkołach powszechnych i zasadniczych oraz fakultetów organizowanych w mieszkaniach prywatnych. Dzięki tej akcji, w której zaangażowani byli w równym stopniu nauczyciele, uczniowie i ich rodzice, utrzymana została ciągłość nauki i szkolnictwa wszystkich szczebli.

Przy oficjalnym szkolnictwie powszechnym w Otwocku powstały tajne komplety przy Szkole Powszechnej nr 1 (którą po powrocie z niewoli niemieckiej kierował Leon Scheiblet), Publicznej Szkole Powszechnej nr 3 (którą kierował Włodzimierz Dziewięcki), Szkole Powszechnej nr 4 (kierowanej przez Władysława Szczepańskiego). Komplety na początku okupacji niemieckiej nie były rejestrowane przez żadną instytucję czy organizację i nikt poza uczącymi nauczycielami nie sprawował nad nimi nadzoru.

Sytuacja zmieniła się w roku szkolnym 1941/1942 po nawiązaniu kontaktu z Tajną Organizacją Nauczycielską²², która wyznaczyła łącznika do spraw tajnego na-

²⁰ Ibidem, „Dozór...”, sygn. 13.

²¹ Ibidem, Akta..., sygn. 1475-1481 (Sprawozdania z wykonania budżetu Zarządu Miejskiego).

²² Tajna Organizacja Nauczycielska została utworzona w październiku 1939 r. w Warszawie ze Związku Nauczycielstwa Polskiego. Jej podstawowym zadaniem było organizowanie tajnej oświaty. Działalność przyniosła znaczne efekty przede wszystkim na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

uczania na rejon otwocki. Był nim Waclaw Brzeziński²³, jego współpracownikami byli Franciszek Adamski, Marian Barański i Tadeusz Parnowski²⁴.

W latach 1942–1944 w Otwocku działało 10 kompletów tajnego nauczania²⁵. Z uwagi na bezpieczeństwo liczebność kompletu odbywającego naukę w mieszkaniu danego nauczyciela z reguły nie przekraczała 10 uczniów. W wyjątkowych wypadkach, gdy na przykład dom usytuowany był na uboczu, liczba dzieci była nieco większa.

W pierwszych latach, gdy kontrola władz okupacyjnych była rzadka, realizowano pełny, przedwojenny program nauczania. W późniejszym okresie, gdy wzmożł się terror, naukę przedmiotów zabronionych przez okupanta (język polski, historia i geografia) prowadzono głównie na tajnych kompletach. Opłata za nauczanie tych przedmiotów wynosiła od 30 do 50 zł miesięcznie. Dzieci, których rodzice byli w trudnych warunkach materialnych, nie uiszczali żadnych opłat. Kilkakrotnie łącznicy otrzymywali z Zarządu Warszawskiego TON niewielkie sumy pieniędzy na honoraria dla nauczycieli. Jednak nie rozwiązywało to kłopotów finansowych otwockich nauczycieli²⁶.

W czasie okupacji istniała w Otwocku szkoła średnia. Została otwarta w wyniku starań miejscowej nauczycielki, Zofii Zemel. Była to prywatna szkoła handlowa,

²³ Waclaw Brzeziński (26 lutego 1095 – listopad 1983) ukończył Gimnazjum Korpusu Kadetów w Modlinie (1921) i Państwowy Kurs Nauczycielski w Warszawie (1926). Pracę w zawodzie nauczycielskim rozpoczął w 1924 r. w Karolinie jako nauczyciel języka polskiego. Z Otwockiem związany był od 1930 r. Przez cztery lata pracował w Szkole Powszechnej nr 1, a następnie w Szkole Podstawowej nr 3. W 1939 r. powołany został do wojska, a następnie wzięty do niewoli sowieckiej. W związku z wymianą jeńców znalazł się w Niemczech (Norymberga – Stalag 13 a), gdzie przebywał do 15 września 1940 r. Po powrocie do Otwocka kierował Szkołą Powszechną nr 3. W tym czasie należał do AK i z ramienia Tajnej Organizacji Nauczycielskiej organizował tajne nauczanie na terenie miasta i jego okolic. Pełnił w tej organizacji funkcję łącznika z Warszawą. Już w pierwszych dniach po wyzwoleniu został aresztowany przez władze komunistyczne (7 marca 1940) i wywieziony do obozu w ZSSR (Uzłowaja – obóz nr 21). Zwolniony 20 września 1945 r., wrócił do kraju i dalej kierował szkołą nr 3. Włożył wiele wysiłku i umiejętności organizatorskich przy adaptacji baru na lokal dla szkoły, a następnie przy budowie nowego obiektu szkolnego (tzw. „tysiąclatki” – pomnika tysiąclecia).

²⁴ Tadeusz Parnowski (22 grudnia 1906 – 24 marca 1981) pochodził z rodziny nauczycielskiej. Ukończył Szkołę Realną w Wieluniu oraz polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim w 1931 r., uzyskując tytuł magistra filologii. Po wojnie obronił pracę doktorską i uzyskał habilitację w tej samej uczelni. Pierwszą pracę nauczycielską podjął w 1932 r. w Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Prużnie. Po trzech latach przeszedł do Państwowego Gimnazjum im. Romualda Traugutta w Brześciu nad Bugiem. W latach 1936–1938 był nauczycielem Gimnazjum im. J. Lelewela w Warszawie, jednocześnie pracując jako referent Wydziału Programowego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W ostatnim roku przed wojną pełnił obowiązki Dyrektora Państwowego Pedagogium w Płońsku. Po kampanii wrześniowej został aresztowany przez Niemców i osadzony w obozie w Działdowie. Po powrocie z obozu schronił się w Otwocku. Został tu nauczycielem w Publicznej Szkole Powszechnej nr 3. W ramach Tajnej Organizacji Nauczycielskiej zorganizował i prowadził przez cały okres okupacji tajne nauczanie gimnazjalne. Zajęcia z uczniami odbywały się w jego mieszkaniu. Po wojnie został pierwszym dyrektorem Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Otwocku. Dzięki jego usilnym staraniom szkoła uzyskała duży (reprezentacyjny dla miasta) budynek przedwojennego kasyna. Szkołą kierował do 1952 r. Później jeszcze pełnił różne funkcje, na przykład dyrektora Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia”, Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych, wydawnictwa „Wiedza Powszechna”.

²⁵ Zbigniew Minakowski, *Tajne nauczanie w Otwocku* (maszynopis znajdujący się w Archiwum Sekcji Historycznej Oddziału Zarządu Związku Nauczycielstwa Polskiego w Otwocku).

²⁶ U. Matuszewska, *Historia Liceum Ogólnokształcącego im. Konstantego I. Gałczyńskiego w Otwocku*, „Echo Otwockie” nr 12/16 z dnia 16 czerwca 1991 r.

która już w sierpniu 1942 r. została zlikwidowana, a w budynku po niej – staraniem władz miejskich – otwarto Miejską Obowiązkową Szkołę Zawodową. Zezwolenia na jej otwarcie udzielił gubernator dystryktu warszawskiego pismem z 22 września 1942 r. Szkoła utrzymywana była z budżetu Zarządu Miejskiego i korzystała z pomocy naukowych szkoły handlowej. Jej dyrektorem był Jan Głowczyński – dotychczasowy dyrektor szkoły handlowej. Szkoła istniała do końca okupacji.

Początki tajnego nauczania w zakresie szkoły średniej w Otwocku sięgają jesieni 1939 r. Inicjatorami pierwszych tajnych kompletów gimnazjalnych byli dwaj nauczyciele – Jan Paulus (nauczyciel przedmiotów matematyczno-przyrodniczych) i Zbigniew Minakowski (przedmiotów humanistycznych)²⁷. Kierownictwo kompletów nie było ustalone – każdy z uczących był odpowiedzialny za prowadzenie swoich przedmiotów. Współpraca Minakowskiego z Paulusem skończyła się z końcem czerwca 1940 r. i od tego czasu powstały dwa zupełnie niezależne ośrodki tajnego nauczania. Obok istniejących już ośrodków tajnego nauczania w tym samym roku powstają nowe, a mianowicie tajne komplety gimnazjalne pod kierunkiem Tadeusza Parnowskiego oraz komplety, w których uczyli nauczyciele uruchomionej za pozwoleniem Niemców tzw. „Handlówki” pod kierunkiem Jana Głowczyńskiego. Zdaniem Minakowskiego, na tajne komplety w zakresie szkoły średniej w Otwocku uczęszczało razem w latach 1939–1944 około 450 uczniów. Z tej liczby w roku szkolnym 1943/1944 uczęszczało do tajnych ośrodków nauczania około 300 uczniów. W tajnych kompletach w zakresie szkoły średniej brali udział następujący nauczyciele: Franciszek Adamski – język łaciński; Natalia Adamska – język niemiecki; Leon Błazejewski – matematyka i fizyka; Waclaw Brzeziński – organizowanie pomocy młodzieży; Jan Głowczyński – łącznik z władzami szkolnymi; Franciszek Hilczer – historia i geografia; Jan Marcinkowicz – historia; Halina Parnowska – język polski; Tadeusz Parnowski – język polski; Zbigniew Minakowski – język polski, łacina i język niemiecki; Jan Paulus – matematyka, fizyka, biologia, geografia; Leon Scheiblet – matematyka; Władysław Szczepański – geografia i matematyka.

Rejestracja i weryfikacja tajnego nauczania była prowadzona przez Waclawa Brzezińskiego jako delegata Tajnej Organizacji Nauczycielskiej. Łącznikami tajnych władz oświatowych na poziomie szkolnictwa średniego byli Tadeusz Parnowski i Jan Głowczyński. Zgodnie z instrukcją i wskazówkami TON-u w zasadzie nauczano według programów przedwojennych, uwzględniając zachodzące przemiany w świecie i społeczeństwie polskim.

Nauczyciele prowadzący tajne nauczanie mieli poparcie w społeczeństwie otwockim, a szczególnie ze strony podziemnych organizacji politycznych i wojskowych. Były to partie wchodzące w skład Rządu Londyńskiego oraz Armia

²⁷ Zbigniew Minakowski, absolwent Wydziału Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę pedagogiczną rozpoczął jako nauczyciel-polonista w Gimnazjum i Liceum im. Władysława IV w Warszawie. Od września 1939 r. do przejścia na emeryturę w 1970 r. był nauczycielem Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Otwocku. Od 1939 r. należał do Związku Nauczycielstwa Polskiego. W latach 1986–1994 pełnił funkcję przewodniczącego Sekcji Historycznej przy Oddziale Zarządu Związku Nauczycielstwa Polskiego w Otwocku. Był znany jako działacz oświatowy, wybitny nauczyciel, organizator życia kulturalnego w mieście, a także jako kronikarz szkolnictwa otwockiego.

Krajowa. Ze względu na likwidację szkolnictwa średniego przez okupanta i duże straty wśród inteligencji tajne nauczanie miało doniosłe znaczenie dla powojennej odbudowy szeregów inteligencji otwockiej. Tajne nauczanie jako forma edukacji młodego pokolenia było formą walki z hitlerowskim okupantem, z narażaniem życia świadomie podjętej przez otwockie nauczycielstwo. Dzięki tej dobrze zorganizowanej pracy edukacyjnej prowadzonej w Otwocku od jesieni 1939 r. przez nauczycieli setki dzieci zostały uchronione przed analfabetyzmem i demoralizacją. Mimo terroru władz okupacyjnych na obszarze miasta z tajnych kompletów w zakresie szkoły powszechnej skorzystało około 450 uczniów, a w zakresie szkoły średniej – około 250. Dzięki temu już w roku szkolnym 1945/1946 Gimnazjum i Liceum w Otwocku opuściło wielu absolwentów, spośród których wielu podjęło studia wyższe, osiągając status magistra i rozpoczynając pracę na różnych odpowiedzialnych stanowiskach w instytucjach państwowych. Znacznie przyczynili się oni do podniesienia poziomu społecznego i kulturalnego kraju.